

Het eerste woordenboek „Nederlands-Spaans” : De „Nieuwen Dictionaris” van Juan Francisco Rodriguez (Antwerpen, 1634)

door

R. A. VERDONK

Het mag algemeen bekend heten dat tijdens de XVIe en de XVIIe eeuw in de Zuidelijke Nederlanden zeer talrijke vertaalwoordenboeken zijn uitgegeven en dat in een aantal daarvan het Spaans ofwel brontaal, ofwel doeltaal – of één van de doeltalen – is ¹.

Uiteraard denken wij in de eerste plaats aan de indrukwekkende reeks meertalige vocabularia die toentertijd in onze gewesten het licht hebben gezien. Zoals men weet, hadden deze woordenboekjes vooral een praktisch en pedagogisch nut. Verscheidene daarvan vindt men trouwens als aanhangsel bij de zeer in trek zijnde gesprekboekjes (de zogenaamde „colloquia”) die precies tot doel hadden de gebruiker een elementaire spreekvaardigheid bij te brengen in één of meer vreemde talen.

Naast deze vocabularia verschenen er in onze gewesten ook uitvoeriger vertaalwoordenboeken die er naar streefden voor de volledige woordenschat van een taal (of dan toch voor een groot deel ervan) adequate equivalenten aan te bieden in één of meer vreemde talen.

De vertaalwoordenboeken van dat soort waarin de Spaanse taal voorkomt, vormen echter geen homogene groep. Sommige – zoals het *Dictionarium Latinohispanicum, et vice versa hispanicolatinum* ... van A. de Nebrija ² – zijn gewoon heruitgaven van werken die reeds vroeger in het buitenland waren verschenen. Andere ontstonden hier te lande: zij zijn het werk van Zuidnederlandse lexicografen of Spanjaarden die in onze gewesten verbleven en zij hebben het Nederlands of het Frans als bron- of doeltaal.

1. In de voetnoten bij dit artikel verwijzen wij, voor elk van de door ons aangehaalde woordenboeken, naar de volgende bibliografieën, op voorwaarde dat zij daar vermeld staan: CLAES, F. M., *A Bibliography of Netherlandic Dictionaries*, Leuven, 1980; FABBRI, M., *A Bibliography of Hispanic Dictionaries*, Imola, 1979; PALAU Y DULCET, A., *Manual del librero Hispano-Americano*, Barcelona, 1948 vgd.; PEETERS-FONTAINAS, J., *Bibliographie des impressions espagnoles des Pays-Bas méridionaux*, Nieuwkoop, 1965.

2. Uitg. te Antwerpen bij J. Steelsius in 1545, 1553, 1560 en 1570 (PEETERS-FONTAINAS, nrs. 825 - 826 - 827 - 828).

Aan deze inheemse „N-S” en „F-S” woordenboeken is tot nog toe weinig aandacht besteed. Wij hebben ze daarom aan een nadere studie onderworpen³.

In het bestek van dit artikel willen wij onze aandacht richten op één werk, nl. de *Nieuwen Dictionaris om te leeren de Nederlandtsche ende Spaensche talen* van Juan Francisco Rodriguez (Antwerpen, C. J. Trognesium, 1634)⁴.

Dit woordenboek verdient onzes inziens volle aandacht en wel om de volgende redenen:

1. Het is het eerste eigenlijke⁵ vertaalwoordenboek „N-S”⁶.
2. Het heeft in zijn tijd een groot succes gekend: we hebben kunnen uitmaken dat de *Nieuwen Dictionaris* – maar dan zonder vermelding van auteur – verscheidene herdrukken en uitgaven heeft gekend.
3. De Spaanse equivalenten die Rodriguez geeft, zijn de vrucht van eigen werk. Bovendien zijn een aantal van deze equivalenten onbekend in het algemene Spaans van die tijd en blijken zij alleen maar gebruikt te zijn geweest in het Spaans van de Zuidelijke Nederlanden.

Maar vooraleer op elk van deze punten in te gaan, geven we een korte beschrijving van het woordenboek en enkele biografische gegevens in verband met de auteur.

De *Nieuwen Dictionaris* bestaat uit 157 niet genummerde folio's en bevat een 19.000-tal Nederlandse lemmata met hun Spaanse vertaling, die worden gevolgd door een 300-tal toponiemen met vertaling en een compendium met de vervoeging van 3 Spaanse werkwoorden (op *-ar*, *-er* en *-ir*). Het titelblad vermeldt als auteur „Juan Francisco Rodriguez, soldaet ende Schoolmeester op het casteel van Antwerpen”. Hij is het trouwens die de opdracht ondertekent „aenden edelen Heere, Heer Loys Clarisse Riddere Heere

3. Voor de eerste resultaten van ons onderzoek verwijzen wij naar VERDONK, R. A., *Contribución al estudio de la lexicografía española en Flandes en el siglo XVII (1599-1705)* in *Boletín de la Real Academia Española*, d. LIX, 1979, blz. 289-369. Detailstudies over elk van de „N-S/S-N” en „F-S/S-F” vertaalwoordenboeken hopen wij eerlang te publiceren.

4. CLAES, nr. 2365; FABBRI, nr. 912; PALAU, nr. 273025; PEETERS-FONTAINAS, nr. 1136. Fabbri en Palau vermelden verkeerdelijk Van Ghelen als medeuitgever. Er zijn redenen om ernstig te twijfelen aan het bestaan van een vroegere uitgave, van 1624, die vermeld wordt door Claes en Peeters-Fontainas: wij komen hier verder op terug.

5. D.w.z. de meertalige vocabularia, waarvan hierboven sprake, buiten beschouwing gelaten.

6. Het eerste „S-N” vertaalwoordenboek was reeds 17 jaar voordien verschenen, nl. COLYN DE THOVOYON, J., *Vocabulario en español y en flamenco*, Amsterdam, H. Laurentz, 1617 (CLAES, nr. 2367; FABBRI, nr. 900, verwijst slechts naar de laatste uitg., nl. van 1669; PALAU, nr. 56.804). De Spaanse woordenschat die het bevat is echter weinig origineel: het is rechtstreeks overgenomen uit het woordenboek van A. de Nebrija.

van Beckersele ende in Dielbeke, etc. Amptman der Stede van Antwerpen”. Het auteurschap van Rodriguez wordt eveneens bevestigd in de Approbatie (getekend P. Coens, 20/4/1634) en het Privilegie (gegeven te Brussel op 22/4/1634, getekend Steenhuyse).

De schaarse biografische notities die aan J. F. Rodriguez zijn gewijd, beperken zich ertoe deze gegevens te herhalen⁷. Op zoek naar meer informatie hebben wij de doop- en huwelijksregisters geraadpleegd van de Sint-Philippuskerk, die de parochiekerk was van het Spaans kasteel in Antwerpen. Deze vermelden de naam Johannes Franciscus Rodriguez, zoon van Nicolas Rodriguez (Rodrigues) en Maria Hermans. Hij werd gedoopt op 30 september 1610 met als peter Joannes Perez en als meter Joanna de Borgia, dochter van de gouverneur van het Spaans kasteel⁸. Op 14 november 1630 trad hij in het huwelijk met Catherina Ernandez, dochter van Bartolomé Ernandez en Anna Ruiz⁹. Jammer genoeg ontbreken de overlijdensregisters van de Sint-Philippusparochie voor de periode 1630-1690.

Uit het titelblad blijkt dat de *Nieuwen Dictionaris* in 1634 werd uitgegeven te Antwerpen bij C. J. Trognesium. Sommige bibliografieën vermelden een vroegere uitgave, nl. van 1624, maar beschrijven ze niet¹⁰. Blijkbaar heeft niemand ooit een exemplaar ervan in handen gehad. Onzes inziens moet het bestaan ervan sterk betwijfeld worden, temeer daar én de Approbatie én het Privilegie van 1634 dagtekenen.

De bibliografieën vermelden geen enkele nieuwe uitgave of herdruk van de *Nieuwen Dictionaris* na 1634. Door ons onderzoek konden wij echter vaststellen, dat Rodriguez' woordenboek nadien nog verscheidene herdrukken en/of uitgaven heeft gekend, weliswaar onder een andere titel en zonder vermelding van auteur. Het enorme succes ervan moge blijken uit de volgende gegevens:

1. Vijf jaar na de eerste uitgave laat de uitgever C. J. Trognesium

7. FREDERIKS, J. G. en VAN DEN BRANDEN F. J., *Biografisch woordenboek der noord- en zuidnederlandsche letterkunde*, Amsterdam, 1888; *Biographie Nationale*, d. XIX.

8. Stadsarchief Antwerpen, Parochieregister, 167 „Registro de los que se baptizan, casan y enterran en esta iglesia parochial de San Phelippe del Castillo de Anveres”, f°. 26 v°.

9. *Ibid.*, f°. 133 v°.

10. De bibliografische bronnen die deze uitgave vermelden zijn, in chronologische volgorde: *Catalogue de la bibliothèque de M. C. P. Serrure*, d. I, Brussel, 1872, nr. 581; SERMON, H., *De Vlaamsche vertaal- en woordenboeken van het begin der boekdrukkunst tot den jare 1700*, in *Verlagen en Mededelingen der Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde*, 1891, blz. 279; DAVIDS, W., *Verlag van een onderzoek betreffende de betrekkingen tusschen de Nederlandsche en de Spaansche letterkunde in de 16e-18e eeuw*, 's-Gravenhage, 1918, blz. 4; PEETERS-FONTAINAS, nr. 1135; CLAES, nr. 2365.

- het opnieuw verschijnen – echter zonder vermelding van auteur noch oorspronkelijke titel – als deel II van zijn *El grande dictionario y thesoro de las tres lenguas Española, Francesa y Flamenca ... Dictionaire et Tresor de trois langues François, Flameng et Espaignol...* *Den grooten Dictionaris en Schat van dry talen Duytsch, Spaensch en Fransch ...* (Antwerpen, C. J. Trognésius, 1639)¹¹.
2. In 1640 wordt het nogmaals herdrukt bij C. J. Trognésius, ditmaal als afzonderlijk deel (156 fols.). Deze herdruk krijgt dezelfde drietalige titel, maar in een andere volgorde, met de Nederlandse titel vooraan (nl. N-S-F)¹². Rodriguez' naam en de oorspronkelijke titel van zijn woordenboek blijven hier eveneens onvermeld¹³.
  3. In 1646 volgt een gelijksoortige herdruk (156 fols.) die slechts op detailpunten van de vorige verschilt¹⁴.
  4. In hetzelfde jaar verschijnt nog een andere herdruk bij C. Trognésius. Deze vertoont enkele verschillen met de voorgaande, nl. het weglaten van het compendium met de drie vervoegingen op *-ar*, *-er*, *-ir*, de approbatie en het privilege, de typografische herschikking van de laatste bladzijden (vanaf *weygheren*) en de verbetering van een aantal zetfouten. Het totale aantal folio's valt aldus terug op 145¹⁵.
  5. In 1650 verschijnt er een nieuwe uitgave bij Van Ghelen te Antwerpen. Deze is geheel gelijkvormig aan de laatste herdruk van C. Trognésius (nr. 4). Enkel de titelpagina is nieuw (titel: *Dictionaris Duytsch ende Spaensch, seer bequaem voor alle de ghene die de Spaensche Taae willen leeren*)¹⁶.
  6. In 1651 verschijnt een nieuwe uitgave met identieke titel en inhoud als nr. 5, maar ditmaal bij F. Fickaert te Antwerpen¹⁷.

11. Deze uitgave bevat twee delen: deel I: S→F, N (416 fols.) en deel II: N→S (156 fols.), die samen ingebonden zijn. Wij hebben ze in de bibliografieën niet teruggevonden. Het ex. dat wij ter hand namen, bevindt zich in de Centrale Bibliotheek van de Rijksuniversiteit te Gent (sign.: BL 547). De enige uitgave van Trognésius in 1639 die door de bibliografieën wordt vermeld (CLAES, nr. 2475; FABBRI, nr. 1766; PEETERS-FONTAINAS, nr. 299) draagt dezelfde drietalige titel, maar bestaat slechts uit één deel, nl. S→F, N (416 fols.).

12. De Franse titel blijft dus behouden, ondanks het feit dat er geen Frans in voorkomt.

13. CLAES, nr. 2355; PEETERS-FONTAINAS, nr. 301.

14. Deze uitgave wordt in de bibliografieën niet vermeld. Het ex. dat wij hebben geraadpleegd bevindt zich in de C.B. van de Rijksuniversiteit te Gent (sign.: BL 842).

15. CLAES, nr. 2355, vermeldt het aantal fols. niet, zodat niet duidelijk is naar welke uitg. van 1646 hij verwijst (nr. 3 of nr. 4); FABBRI, nr. 1766; PEETERS-FONTAINAS, nr. 302.

16. CLAES, nr. 2351; FABBRI, nr. 906; PALAU, nr. 73462; PEETERS-FONTAINAS, nr. 295.

17. CLAES, nr. 2351; FABBRI, nr. 906; PALAU, nr. 73462; PEETERS-FONTAINAS, nr. 296.

7. Ten slotte dient vermeld dat, enkele jaren na deze laatste uitgave, A. de La Porte bijna letterlijk de gehele woordvoorraad van Rodriguez' werk opneemt in het „N-S” deel van zijn *Nieuwen dictionaris oft Schadt der Duytse en Spaensche Talen*, verschenen bij de gebroeders J. en J. B. Verdussen, eveneens te Antwerpen, in 1659¹⁸.

De zes uitgaven die Rodriguez' woordenboek op minder dan twintig jaar tijd heeft gekend (1634-1651) en de beslissende invloed die het enkele jaren nadien heeft uitgeoefend op de La Porte's lexicografisch werk, wijzen ongetwijfeld op het grote succes dat het eerste „N-S” woordenboek te beurt is gevallen.

In het kader van dit artikel is het niet mogelijk in te gaan op de oorzaken van dit succes. Onzes inziens kan er evenwel geen twijfel over bestaan dat het verband houdt met een steeds grotere behoefte bij de Zuidnederlandse elite om de taal te leren spreken en te schrijven van hen die toen het bewind voerden over onze gewesten¹⁹.

Wij willen nu dieper ingaan op de inhoud van Rodriguez' *Nieuwen Dictionaris*. Zoals boven vermeld is, telt het een 19.000-tal Nederlandse lemmata. Wij hebben ze geconfronteerd met een aantal meertalige woordenboeken – met het Nederlands als basistaal – uit het begin van de 17de eeuw. Hieruit menen we te kunnen besluiten dat Rodriguez zich waarschijnlijk heeft geïnspireerd op *Den Schat der Duytcher tale met de verklaring in Francoys* van L. Mellema²⁰.

De Spaanse equivalenten die Rodriguez voor deze 19.000 lemmata geeft, zijn daarentegen de vrucht van eigen werk. Dit kon ook moeilijk anders vermits hij, als eerste samensteller van een „N-S” vertaalwoordenboek, geen enkel model ter beschikking had. Rodriguez' originaliteit vertoont daarbij een merkwaardig aspect: bij nader onderzoek valt immers op dat de *Nieuwen Dictionaris* verscheidene Spaanse equivalenten bevat die in het algemene Spaans van die tijd helemaal niet gangbaar waren en het gevolg zijn van een „versaansing” van Nederlandse en/of Franse woorden. Het grootste deel ervan is afgeleid van het Frans²¹:

18. CLAES, nr. 2362; FABBRI, nr. 911; PALAU, nr. 131460; PEETERS-FONTAINAS, nr. 679. Voor een verdere analyse van de La Porte's woordenboek verwijzen wij naar ons artikel *Contribución ...*, blz. 318-332.

19. Wij verwijzen hiervoor naar ons boek *La lengua española en Flandes en el siglo XVII. Contribución al estudio de las interferencias léxicas y de su proyección en el español general*, Madrid, 1980, blz. 21-29; 197-199; 217-230.

20. Rotterdam, Van Waesberge, 1618; vóór 1634 volgen er nog drie nieuwe uitgaven, nl. in 1621, 1622 en 1630 (zie Claes, nr. 1613).

21. Voor elk Frans woord geven wij de datum waarop het voor de eerste maal is geattesteerd; de bronnen die wij hebben geraadpleegd zijn de volgende: BLOCH, O., en VON WARTBURG, W., *Dictionnaire étymologique de la langue française*, Parijs, 1960; DAUZAT, A., DUBOIS, J. en MITTERAND, H., *Nouveau*

AJORNADOR – AJORNAMIENTO – AJORNAR < fr. *a(d)journeur* – *ajournement* (13de) – *ajourner* (13de)

daghement : *ajornamiento*, *aplazamiento*, *citacion*.

daghen : *ajornar*, *citar*, *aplazar*.

dagher : *ajornador*, *citador*, *aplazador*.

AYA „haag” < fr. *baie* (12de)

haegh oft haghe : *ceto*, *aya*.

BARQUEROL < fr. *barquero(l)le* (vóór 1544)

boot-gheselle : *marinero*, *barquerol*.

schipper : *marinero*, *barquerol*.

BEGUINAJE < fr. *béguinage* (1277)

beghijn-hof : *beguinaje*.

BIVANDEAR < fr. *vivander* (16de)

loren-draeyen : *bivandear*.

soetelen inden Krijch : *bibandear*.

BOTIQUERO < fr. *boutiquier* (1596) < *bouticlier* (1414)

winckel houder : *tendero*, *botiquero*.

BRASADA afl. van *brazar*

BRAZAMIENTO – BRAZAR – BRAZERIA – BRAZERO < fr. *brassement* (13de) – *brasser* (12de) – *brasserie* (1371) – *brasseur* (1250)

brouwsel : *brasada*.

brouwerije : *brazeria*, *cervezeria*.

brouwer : *cervezero*, *brazero*.

bier-brouwer : *cervezero*, *brazero*.

brouwen : *cozer cerveza*, *braçar*.

brouw ketel : *caldera*, o, *caldero para brazar*, o, *cozer cerveza*.

bier-brouwen : *brazar*, o, *cozer cerveza*.

brouwinghe : *cosimiento de cerveza*, *berazamiento* [sic] de *cerveza*.

BRUJES metathese van *burjes*, *burges* < fr. *bourgeois* (1100)

borgher, poorter : *ciudadano*, *brujes*, *vezino*.

poorter : *brujes*, *ciudadano*, *vezino*.

dictionnaire étymologique et historique, Parijs, 1973 ; GODEFROY, F., *Dictionnaire de l'ancienne langue française et de tous ses dialectes du IXe au XVe siècle*, Parijs, 1880-1902, 10 vols. ; HUGUET, E., *Dictionnaire de la langue du XVIe siècle*, Parijs, 1925-1967, 7 vols. ; IMBS, P. (ed.), *Trésor de la langue française*, Parijs, 1971 vgd. ; VON WARTBURG, W., *Französisches Etymologisches Wörterbuch*, Bonn, 1928-1970, 25 vols.

poorteren : abrujesar, hazer *brujes*, vezino, o, ciudadano.
 borgher worden : hazer, o, passar *brujes*, abrujesarse.

ABRUJESAR(SE) afl. van *brujes*

poorteren : *abrujesar*, hazer *brujes*, vezino, o, ciudadano.
 borgher worden : hazer, o, passar *brujes*, *abrujesarse*.

BRUJESIA metathese van *burjesia* < fr. *bourgeoisie* (13de)

borgherije : *brujesia*, vezindad.
 poorteriye : *brugesia*.

CANJAMIENTO < fr. *changement* (13de) en/of it. *cangiamento*
 (16de) ²²

veranderinghe : mudança, variedad, *canjamiento*.

CONVOY – CONVOYAR < fr. *convoy*, *convoi* (12de) – *convoyer*
 (12de) ²³

konvoe : *convoy*, escolta.
 konvoyeren : *convoyar*.

ENCLUSAR afl. van *enclusa*, var. van *esclusa*, vgl. fr. *escluse* (11de),
escluser (11de)

versluysen : *enclusar*.

ENGRAÇAMIENTO – ENGRAÇAR < fr. *engraisser* (11de) – *engrais-*
sement (13de)

mesthinghe : *engraçamiento*, engordamiento.
 mesten : *engraçar*, engordar.

ENPAQUETADOR – ENPAQUETAR < fr. *empaqueteur* (1611) –
empa(c)queter (15de of 16de)

packer : *empaquetador*, enfardelador.
 packen : *empaquetar*, enfardelar.
 bagagie vergaderen : ajuntar bagaje, enfardelar, *empaquetar*.

22. BATTAGLIA, S., *Grande Dizionario della lingua italiana*, t. II, blz. 631. I.v.m. de invloed van het Italiaans op het Spaans van de Zuidelijke Nederlanden verwijzen wij naar ons boek *La lengua española en Flandes*, blz. 202-203.

23. Het Nederlands en het Spaans van de Zuidelijke Nederlanden ontleen bijna op hetzelfde ogenblik aan het Frans: voor het Nederlands zijn de data der eerste bewijsplaatsen de volgende: *konvooi* (1567), *entreprinse* (einde 16de eeuw), *vivres* (1591); en voor het Spaans van de Zuidelijke Nederlanden: *comboya* (1576) [convoy (1598)] *entrepresa* (1576), *vivres* (1593).

ENTREPRESA < fr. *entreprise* „aanval, militaire operatie” (14de - 18de eeuw)²³

aenslach : *entrepresa*.
 entreprise : *entrepresa*.
 tocht : *entrepresa*.

FINANÇAS < fr. *finances* (14de)

fijnancie : *finanças*.

HOBBLON < fr. *houblon* (15de)

hop : *boblon*.

LIARTE < fr. *liard* (15de)

blanck : tres *liartes*.

MALTOTA – MALTOTERO < fr. *maltôte* (14de) – *maltôtier* (1606)

assyse : *maltota*, gavela, alcavala.
 accyse : *maltota*, gavela, alcavala, cisa.
 accys-vrij : libre de *maltota*, o, cisa.
 impost : tributo, *maltota*, dacios, imposicion, gavela, alcavala.
 accys-meester : *maltotero*, maestro de la cisa.
 assys-meester : *maltotero*.

MENAJERO < fr. *ménager* (1281)

MENAJERAMENTE afl. van *menajero*.

huys houdich : *menajero*, provechoso, casero.
 huyselijcken : caseramente, provechosamente, *menajeramente*.
 huyselijck : casero, *menajero*.
 vroed : *menajero*, provechoso, sobrio, guardado.
 vroedelijck : provechosamente, sobriamente, *menajeramente*, guardadamente.

METRESA < fr. *mâîtresse* (12de)

vrijersse, vrijdtster : *metresa*, amiga, enamorada.

PIRATERIA < fr. *piraterie* (1505)

zee rooverije : *pirateria*, robo de mar.

REMASCAMIENTO – REMASCAR < fr. *remâchement* (1538) – *re-mâcher* (1538)

her-knauwinghe : *remascamiento*.
 herknauwen : *remascar*, rumiar.
 herknauwt : *remascado*, rumiado.

VIVRES < fr. *vivres* (12de)²³

provisie van kost : provision de comida, bastimento, *vivres*, matalotaje.

Volgende „neologismen” zijn afgeleid van een Nederlands woord²⁴ :

DIQUERO < mnl. *dykere(e)*

dycken [sic] : *diquero*, acumulador, vno que haze diques.

ENDICAR < mnl. *indiken, indycken*

dycken : acumular, amontonar, hazer diques, *endicar*.

ESPIRIN(QUE) < nl. *spierinck* (13de), *spiering(b)* (begin 17de)

spierinck : *espirin, espirinque*.

ESTRAMIÑO < nl. *stramijn* (sedert Kiliaan)

stramijn : *estramiño*.

GUAFALA < mnl. *wafel(e)*

waefel : *guafala*.

waefel-yser : forma para hazer *guafalas*.

PICALARENQUE < nl. *pekel-ha(e)rinck* (sedert Kiliaan)

pekel-harinck : arenque salado, *picalarenpue* [sic]

Voor een aantal „neologismen” kan onmogelijk met zekerheid worden uitgemaakt of ze van het Nederlands dan wel van het Frans zijn afgeleid, daar vóór 1634 het woord in beide talen van de Zuidelijke Nederlanden gebruikelijk was :

BORDEL i.p.v. *burdel* onder invloed van fr. *bordel* (1200) en/of mnl. *b(o)ordeel*

boordeel : *bordel*, macarelage.

24. Voor het bepalen van de datum van de eerste bewijsplaats hebben wij volgende bronnen geraadpleegd : DE VRIES, J., *Nederlands Etymologisch Woordenboek*, Leiden, 1963-1971 ; DE VRIES, M. en TE WINKEL, L. A., *Woordenboek der Nederlandsche Taal*, 's-Gravenhage, Leiden, Arnhem, 1864 vgd. ; VAN WIJK, N., *Franck's Etymologisch Woordenboek der Nederlandsche Taal*, 's-Gravenhage, 1912 ; VERWIJS, E. en VERDAM, J., *Middel-nederlandsch Woordenboek*, 's-Gravenhage, 1882-1941, 11 vols.

BRANDEVIN < nl. *bran(d)t(e)wijn* (14de) en/of fr. *brandevin* (1641)²⁵

brandte-wijn : agua ardiente, *brandevin*.

ghebranden-wijn : agua ardiente, *brandevin*.

CITRON < fr. *citron* (12de) en/of nl. *citroen* (16de)

citroen : *citron*, lima.

DROSARTE < nl. *drossa(e)rt* (16de) en/of fr. *drossart* (16de)

drossaert : *drosarte*, corregidor, o, justiciero.

FAGOTE < fr. *fagot* (12de) en/of nl. *fagot*

moetsaert : *fagote*, faxina.

GOVERNANTA < fr. *gouvernante* (15de) en/of nl. *gouvernante*, dat aan het fr. is ontleend.

gouvernante : *governanta*, gobernadora.

MARRAÇO < nl. *ma(e)rasch* (tot midden 17de) en/of pik.-waals *marrache* (einde M.E.), die aan het nl. is ontleend²⁶.

morasch : cenagal, *marraço*, cieno.

marasch : cenagal, pantano, *marraço*.

maerasch : cenagal, *marraço*.

PALFRENERO i.p.v. alg. sp. *palafrenero*, onder invloed van fr. *palfrenier* [variante (15de-17de eeuw) van *palefrenier*] en/of nl. *palfrenier* (16e) dat aan het fr. is ontleend.

palfrenier : *palfrenero*, moço de cavallos S. stalknecht.

PAQUETE < fr. *pa(c)quet* (14e) en/of nl. *pa(c)ket*, *pakket*, *pa(c)quet* (sedert Kiliaan) dat aan het fr. is ontleend.

packet : *paquete*.

pack : hato, fardo, *paquete*.

QUARTEL MAESTRO < fr. *quartier-mâitre* (begin 17de) en/of mnl. *quartier(-)meester*.

quartier-meester : *quartel maestro*.

25. Volgens de *T.L.F.*, t. IV, blz. 897, is het Fr. *brandevin* een ontlening aan het Nl. *bran(d)t(e)wijn* en dagtekent de eerste bewijsplaats van 1641. Men kan aannemen dat de ontlening in de Zuidelijke Nederlanden is gebeurd, reeds vóór die datum.

26. Wij verwijzen naar blz. 132-138 van ons boek waar wij over de oorsprong van *marraço* uitweiden.

RANCION – RANCIONAR < fr. *rançon* (12de) – *rançonner* (13de)
en/of mnl. *ran(t)soen* – nl. *ran(t)so(e)n(e)e(re)n* (16de)

ransoen : rescate, *rancion*.

ransoeneren : *rancionar*.

SASSO < nl. *sas* (sinds Kiliaan) en/of fr. *sas* (1600)

sas : *sasso*.

Voor elk van deze 56 Spaanse „neologismen” uit Rodriguez' *Nieuwen Dictionaris* hebben wij met zekerheid kunnen uitmaken dat ze in het algemene Spaans van de eerste helft van de 17de eeuw onbekend waren²⁷. Wel is het zo dat sommige vandaag tot het algemene Spaans behoren, maar zij hebben er pas later ingang gevonden, nl. in de tweede helft van de 17de eeuw (*convoy*, *convoyar*, *viveres*), in de 18de eeuw (*burg(u)és*, *empaquetar*, *espirenque*, *hoblón*, *paquete*, *piratería*), in de 19de eeuw (*burguesía*, *diquero*, *empaquetador*, *finanzas*) of in de 20e eeuw (*cuartel maestre*, *remascar*). Anderzijds zijn er ook enkele woorden in de lijst die wel in het middeleeuwse Spaans gebruikelijk waren (*bordel*, *burgés*, *rancion*), maar nadien in onbruik zijn geraakt²⁸.

Voor elk van de 56 „neologismen” die dus in het algemene Spaans van de eerste helft van de 17de eeuw onbekend waren, dient er te worden nagegaan of hun vermelding in de *Nieuwen Dictionaris* enkel het gevolg is van individuele interferentiefenomenen eigen aan J. F. Rodriguez, dan wel van het feit dat deze „neologismen” gangbaar waren in dat deel van het Spaanse imperium waarin deze lexicograaf zich bewoog, nl. de Zuidelijke Nederlanden.

Om op deze vraag een afdoend antwoord te geven zou een exhaustief onderzoek nodig zijn van alle Spaanse teksten – zowel uitgegeven als onuitgegeven – die in onze gewesten werden geschreven onder het Spaanse bewind. Daar zo een omvangrijk programma in het kader van deze studie onmogelijk te realiseren was, hebben wij een corpus onderzocht, bestaande uit teksten van hogere officieren van het Spaanse leger die deelnamen aan de tachtigjarige oorlog en hun wapenfeiten en ervaringen te boek hebben gesteld, hetzij hier te lande, hetzij na hun terugkeer in het moederland. De teksten hebben we zo uitgekozen dat ze even-

27. De met dit doel geraadpleegde bronnen zijn vermeld in *La lengua española en Flandes*, blz. 41.

28. In ons boek geven wij uitgebreid bewijsmateriaal voor de volgende woorden: *burg(u)és* (blz. 68-77), *burguesía* (blz. 77-80), *convoy* en *convoyar* (blz. 81-88), *finanzas* (blz. 97-107), *viveres* (blz. 174-182).

wichtig gespreid zijn over de periode die gaat van Alva's komst in de Nederlanden tot de vrede van Münster²⁹.

Het onderzoek van dit corpus heeft het ons mogelijk gemaakt voor 20 van de 56 neologismen verscheidene, soms zelfs talrijke bewijsplaatsen te vinden.

Daar het onmogelijk is ze hier alle te vermelden, beperken wij er ons toe voor elk ervan de oudste bewijsplaats in ons corpus te vermelden: *aya* „haag” (P. P. RIVADENEYRA, *La Cavalleria ligera*, 1624: *baya*); *brandevin* (*La Vida i Hechos de Estevanillo Gonzalez*, 1646); *brujes* (F. DE MONTEDOZA, Brief aan Requesens, 1575: *bruxes*); *brugesia* (D. DE LUNA Y MORA, *Campaña de 1635*); *convoy* (J. DE NAVARETTE, Brief aan secretaris Verty, 1576: *comboya*); *convoyar* (F. DE MENDOZA, Brief aan Aartshertog Albert, 1598); *drosarte* (F. VERDUGO, *Guerra de Frisa*, 1594); *empaquetar* (D. VILLALOBOS, *Comentarios de Flandes*, 1612: *empaquetar*); *empresa* (S. DAVILA, Brief aan de Raad van State, 1576); *fagote* (VISSEO, *Preceptos y reglas*, 1623); *finanças* (J. DE ALBORNOZ, Brief aan onbekende, 1572); *governanta* (*La Vida i Hechos de Estevanillo Gonzalez*, 1646); *boblon* (B. DE MENDOZA, *Comentarios de las guerras*, 1592); *liarte* (F. DE MENDOZA, Brief aan Aartshertog Albert, 1598); *maltota* (J. DE NAVARETE, Brief aan secretaris Verty, 1576: *maletota*); *marraço* (F. DE MENDOZA, Brief aan Aartshertog Albert, 1602: *marrazo*); *metresa* (FRAY J. GRACIAN, *Conceptos del Amor de Dios*, 1611); *quartel maestro* (B. DE MENDOZA, *Theoria y practica*, 1595: *quartelmaestre*); *rancion* (B. DE MENDOZA, *Comentarios de las guerras*, 1592: *rançon*); *vivres* (J. DE RIBAS, Brief aan Moriensart, 1593).

In elk van deze gevallen hebben we dus niet te maken met „verspaansingen” eigen aan Rodriguez' idiolect, maar met authentieke, volwaardige leenwoorden, die gangbaar waren in het Spaans van de Zuidelijke Nederlanden. Deze vaststellingen staven de hypothese die wij eerder naar aanleiding van een ander onderzoek naar voren hebben gebracht, nl. dat het Spaans dat in de Zuidelijke Nederlanden werd gebruikt in de 17de eeuw, althans op lexicaal vlak, beschouwd dient te worden als een variant, gedifferentieerd t.o.v. de taal van het Schiereiland³⁰.

Wat de 36 overige „verspaansingen” in Rodriguez' woordenboek betreft, zal enkel een onderzoek van een ruimer corpus kunnen uitwijzen of zij ook volwaardige leenwoorden zijn. Hoewel het corpus dat wij onderzocht hebben in absolute cijfers immers omvangrijk is, toch vormt het in relatieve cijfers slechts een beperkt

29. Deze teksten vermelden wij met volledige referenties in Aanhangel B bij ons boek (blz. 231-233); hieraan dienen nog de volgende teksten te worden toegevoegd: *La Vida i Hechos de Estevanillo Gonzales. Hombre de buen humor. Compuesto por el mesmo*. Amberes, Viuda de Iuan Cnobbart, 1646, in-4°, 388 blz.; GRACIAN, J., *Conceptos del Amor de Dios*, Bruselas, Velpius, 1611, in-8°, 193 blz.

30. *La lengua española en Flandes*, blz. 201.

staal van het geheel van de gedrukte en onuitgegeven Spaanse teksten die in de Zuidelijke Nederlanden werden geproduceerd tijdens het Spaanse bewind³¹.

Tot slot dient de vraag te worden gesteld of de leenwoorden die wij in de teksten van de „españoles de Flandes” hebben ontdekt en waarvan het bestaan door Rodriguez' *Nieuwen Dictionaris* wordt bevestigd, ook het algemene Spaans zijn binnengedrongen. Het is immers zo dat negen van de twintig in ons corpus geattesteerde leenwoorden later in het Spaans van het Schiereiland ingang vinden: *burg(u)és, burguesía, convoy, convoyar, cuartel maestre, empaquetar, finanzas, hoblón, víveres*³².

Wij menen te mogen stellen dat er slechts drie zijn, nl. *convoy, convoyar* en *viveres*, die rechtstreeks voortkomen van het Spaans van de Zuidelijke Nederlanden. Zij zijn immers de enige waarvoor wij bewijsplaatsen hebben, niet alleen bij Spaanse auteurs uit de Zuidelijke Nederlanden op het einde van de 16de eeuw en de eerste helft van de 17de, maar ook bij auteurs van het Schiereiland tijdens de tweede helft van de 17de eeuw, d.w.z. voordat het Spaans bewind in onze gewesten ten einde loopt.

Voor de overige zes liggen de zaken anders. *Burgés, empaquetar* en *hoblón* verschijnen op het Schiereiland pas in de 18de eeuw, d.w.z. op een ogenblik dat de Spaanse aanwezigheid in de Zuidelijke Nederlanden opgehouden heeft en dit gebied dus geen invloed meer kan uitoefenen op het algemene Spaans. Zij kunnen alleen uitgelegd worden door een rechtstreekse ontlening aan het Frans van Frankrijk. Dit chronologisch argument geldt a fortiori voor *finanzas* en *burguesía* die slechts in de loop van de 19de eeuw ingang vinden in het algemene Spaans, en uiteraard ook voor *cuartel maestre*, dat in de 20e eeuw opkomt.

Tot besluit menen wij te mogen stellen dat de *Nieuwen Dictionaris* een belangrijke plaats inneemt in onze Zuidnederlandse lexicografie van de 17de eeuw, niet alleen als allereerste „N-S” vertaalwoordenboek, maar ook omdat de Spaanse woordenschat die J. F. Rodriguez erin opneemt, rechtstreeks geput is uit het specifieke gebruik van die taal in de Spaanse Nederlanden.

31. Uit ons onderzoek van Spaanse teksten uit de Zuidelijke Nederlanden (waarvan men gedeeltelijk de neerslag vindt in *La lengua española en Flandes*), blijkt anderzijds duidelijk dat in het „español de Flandes” een aantal leenwoorden gangbaar zijn die J. F. Rodriguez niet in zijn woordenboek heeft opgenomen.

32. Voor (*b*)*aya* „haag” zijn er wel een paar bewijsplaatsen in gespecialiseerde teksten (tuinbouwkunde) op het Schiereiland (17de-18de eeuw). Maar het woord is nooit tot het algemene Spaans doorgedrongen (*La lengua española en Flandes*, blz. 115-122).